

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНЬСКА ТРАГЕДІЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1942 - 1944)

Під час останньої світової війни Західноукраїнські землі, особливо Волинь і Закерзоння, стали ареною кривавої боротьби між поляками (приблизно 16 % населення) та українцями (понад 64% населення)¹. Польські джерела розповідають про варварське винищення десятків і навіть сотень тисяч поляків², здійснене українцями влітку 1943 – навесні 1944 року.

Ми не будемо заглиблюватися в деталі цього конфлікту, який сам по собі викликає осуд. Зародження й розвиток цього протистояння повинні стати предметом глибокого вивчення для українських і польських істориків. Це дозволило б краще пізнати обставини трагедії і визначити її справжні масштаби. Сьогодні поляки, часто перебільшуючи цифри, вперто звинувачують українців, зокрема Організацію Українських Націоналістів (ОУН) та Українську Повстанську Армію (УПА), у масовому вбивстві польського населення. Польські історики замовчують той факт, що українці теж були жертвами цього конфлікту, бо прагнуть приховати участь поляків у кровопролитті, а всю відповідальність за трагедію перекласти на українських націоналістів. Однак такий погляд однобокий і суб'єктивний, а тому далекий від істини.

Сьогодні, гадаємо, настав час відкинути усі упередження й підійти до проблеми об'єктивно. Передусім треба з'ясувати, якими були вихідні позиції двох національних спільнот, що проживали на Західноукраїнських землях, – корінного українського населення і польської національної меншини.

Прагнучи відновити Польську державу з кордонами 1939 року, поляки розглядали західну частину України як польську територію, що має знову відійти до Польщі після перемоги союзників над націонал-соціалістською Німеччиною.

Українці ж вважали, що ця територія належить їм і повинна увійти до складу Української держави, причому українські політичні партії, за винятком комуністів, прагнули незалежності України. Тут можна пригадати слова депутата Д. Левицького, члена Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО), який 29 березня 1929 р. виступив перед польським сеймом із такою заявою:

«Український народ є споконвічним автохтоном на землях, які тепер увійшли в склад Польщі, які раніше входили в склад Київської і Галицько-Волинської держави та опісля під чужим пануванням ніколи не втратили своєї національної окремішності і не зрікалися змагань до державної незалежності, що в 1918-1920 рр. український народ за свою державність пролив море крові та що найвищим нашим ідеалом є незалежна і соборна українська держава на всій українській території, що всі міжнародні акти, якими споконвічні частини українських земель, як Східна Галичина з Лемківщиною, землі Холмщини, Волині, Підляшшя і Полісся, признано Польщі, а саме договір в Ризі з 18 березня 1921 р. і рішення Ради Амбасадорів в Парижі з 15 березня 1923 р., порушують право українського народу на самовизначення і українці вважають всі ці акти де юре за неправосильні. Вступаючи до цих законодавчих палат (польського сейму і сенату), українці будуть і тут змагати до здійснення найвищого права української нації»³.

Перед війною польська влада різними способами – ополучуванням корінного населення, колонізаторською політикою (до Першої світової війни частка польського населення Західної України становила 7%, напередодні Другої світової війни – майже вдвічі більше), грубими порушеннями під час виборів, реперсіями – намагалася зменшити вплив українців на громадсько-політичну ситуацію в регіоні.

Під час війни більшість поляків поводитися на етнічно українських землях як національна меншина, що служить інтересам чужої для українців Польщі й за всяку ціну хоче зберегти українську територію у складі майбутньої Польської держави. Прагнення українців до створення власної незалежної держави суттєво заважало здійсненню польських планів. У зв'язку з цим поляки вирішили «ліквідувати» українську проблему «в Польщі» і вживали всіх можливих заходів для зменшення кількості українського населення й збільшення польського.

Уже на початку німецько-радянської війни на Грубешівщині й Холмщині було зафіксовано поодинокі напади на українців. Унаслідок антиукраїнської пропаганди, яка розгорнулася в Польщі напередодні війни, позиція деяких польських сил мала відверто антиукраїнський характер. Тим більше, що серед поляків наполегливо поширювали чутки про те,

³ Велика Історія України. – Вид. І. Туктор, Вінніпер, 1948. – С. 853–854.

¹ Див.: В. Кубійович. Західні українські землі в межах Польщі 1920-1939. // УПНІ. – Чикаго, 1963. – С. 27.

² Cf. Iaroslav Isaievych, *Ukrainians and Poles: Recent Developments in Politics and National Historiographies*. // *Journal of Ukrainian Studies*. Vol. 21, N° 12. – Toronto, Canada, 1996. – P. 71.

що українська громадськість налаштована позитивно щодо німців і ті начебто планують створити Українську державу.

23 червня 1941 року польський уряд у Лондоні видав призначену для політичного і військового секторів у Польщі інструкцію № 2, яку підписав міністр проф. С. Кіт і голова Ради міністрів генерал В. Сікорський. У документі зазначалося: «Можна передбачати, що німці почнуть незабаром створювати під своєю егідою українську, литовську й, можливо, інші держави, включаючи до їх складу польські території... Слід сподіватися, що на певний час німецька влада дозволить українцям нападати на поляків і винищувати їх. Необхідно розіслати відповідні секретні попередження й приготуватися до оборони. При цьому, однак, треба уникати безпосередніх зіткнень із німецькими властями»⁴.

Таке бачення майбутніх подій не відповідало дійсності, за винятком хіба того, що політика націонал-соціалістичної Німеччини базувалася на принципі *divide et impera* (поділяй і владарюй). Для досягнення власних цілей німці вмילו використовували ворожнечу між народами.

Окрім нападів на українських громадських діячів, польська поліція часто навмисне провокувала німецькі репресії. Ситуація погіршилася навесні 1942 року. З того часу сотні українців ставали жертвами німецьких репресій у Грубешівському, Замосцькому, Білопідляському, Люблінському та інших повітах⁵. Інші гинули від рук самих поляків.

До речі, радянська влада скористалася ситуацією для того, щоб налаштувати поляків проти українських націоналістів, яких уважала найбільшою загрозою для свого панування в Україні. Так розпалювалася ненависть між українцями й поляками.

Німецька влада вміла використовувати антагонізм усередині населення окупованих територій. Вона запланувала і провела депортацію поляків із повітів Замостя-Люблін. У донесенні про переселення поляків, яке отримав міністр Лондонського уряду С. Міколайчик, говорилося, що цю акцію «проводить гестапо в основному руками українців», тому самооборонних акцій з боку польського населення не уникнути: «найближчі дні й ночі можуть рясно спливати кров'ю і ясніти загравами пожеж»⁶.

Очевидно, керівники польського підпілля думали про боротьбу проти німецького окупанта. Та оскільки вони вважали, що українці допомагають німецькій владі, а отже, стоять на заваді майбутньому відновленню польської суверенності на українських землях, вирішили боро-

тися й проти них. Так на цих теренах розгорівся українсько-польський конфлікт, який згодом охопив інші регіони Західної України.

Насправді депортація польського населення була задумана шефом німецьких служб безпеки Люблінського дистрикту СС поліцайфюрером О. Глобощником з метою створення буферної зони, заселеної лише корінними німцями (райхсдойчами) та етнічними німцями (фольксдойчами), а також голландцями. Для цього з даної території треба було вивезти понад 110 тисяч осіб. У результаті акції, яка тривала з 27 листопада 1942 року до 15 лютого 1943 року, переселили мешканців 116 сіл⁷. Серед них були й українці, яких згодом розмістили на території Грубешівського повіту в колишніх польських селах. Очевидно, більшість поляків, вигнаних зі своїх домівок, приєдналася до польського Руху опору і вступили в нещадну боротьбу з українським населенням.

З 9 березня 1943 року поляки (мабуть, бійці АК) розпочали збройні напади на українські села Грубешівщини. У М'єтці, наприклад, було спалено 160 хат і вбито 54 особи; у Сагрині – 250 домів і вбито 245 чоловік, у Турковичах – 220 спалених осель і 17 убитих. Від 26 травня 1943 року до 22 травня 1944 року лише в цьому регіоні польські військові угруповання спалили 52 українські села, жертвами поляків стали приблизно 4000 українських селян⁸.

Слід зазначити, що на той час українських озброєних груп там ще не було: частини УПА були перекинуті з Волині у цей регіон лише у лютому–березні 1944 року. У червні 1942 року Група української самооборони налічувала лише 20 осіб, у червні 1943 року – приблизно 500 осіб, тоді як польський опір у цілому Люблінському воєводстві мав уже близько 50 тисяч озброєних людей. Сили були явно нерівні.

У польському донесенні, датованому груднем 1942 року, підкреслювалося, що польське населення Західної України досить прихильно ставилося до українців і підтримувало вирішення українського питання ліберальним шляхом. Проте більшість поляків вважала інакше: лише вони, поляки, є господарями цього краю і українці мають це зрозуміти. «Будь-яка спроба тієї чи іншої автономії на цих землях заздалегідь приречена на поразку», – говорилося в донесенні⁹.

У цьому ж документі йшлося про позицію «Стронніцтва народowego» щодо українського питання. Члени цієї організації вважали, що вирішити цю проблему можна тільки за допомогою «політики фізичного виселен-

⁴ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T. II: 1941–1943. – Londyn, 1973. – S. 8.*

⁵ Див. донесення, надіслані до *Ukrainischer Hauptausschuss, Krakau, Aktenvermerk, 3.1.43, с. 3–4.* (архів автора, а також архів НТШ, Сарсель, Франція).

⁶ *Armia Krajowa w dokumentach...*, *op.cit.*, s. 394. У цій шифрованій телеграмі керівництво цивільного опору писало: «бийте на сполох, грозить відплатним бомбардуванням безборонних німецьких міст».

⁷ *Про сумяціню у цьому регіоні див. Zygmunt Mankowski, Między Wisłą a Bugiem 1939–1944. – Lublin, 1982.*

⁸ *Mikolaj Siwicki. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. T. III. Dokumenty 12 i 15. – Warszawa, 1994. – S. 49, 126.*

⁹ *Польські архіви, CA RC PZPR, zesp. 2400/5, sign. 203/XV-27, s. 53–54. Див. Mikolaj Siwicki, Dzieje..., op.cit., T. II. – Warszawa, 1994. – S. 229–230.*

ня (українців) із цілих регіонів з їхніми сім'ями за межі держави як громадян, які виявилися негідними жити у цій державі". Йшлося про обмін виселених до УРСР українців на поляків, які жили в Росії.

Орган львівської лівихі "Вядомості політичне" зауважував, між іншим, що вивезення кількох мільйонів українців за ріку Збруч, на терени Радянської України, або ж переселення близько двох мільйонів поляків на західний берег Сяну* було б варварським актом. Східні землі Польщі, на думку польських соціалістів, є "невід'ємною частиною Польщі"¹⁰ і мають залишитися у складі Польської держави, але українці повинні мати рівні права з поляками.

У зв'язку з тим, що українці завзято боронили свою незалежність перед зазіханнями поляків, позиція більшості польських політичних угруповань радикалізувала, про що свідчить польське донесення, складене 27 травня 1943 року для командування АК. Згідно з цим звітом, політичні організації Польщі розділилися на два табори. До першого належали "Стронніцтво Народове", "Шанец" та "Конфедерація Народу", які повністю заперечували українську проблему і підтримували політику екстермінації, тобто депортації українського населення (розсіювання на польській території або виселення в Радянську Україну). Другий табір утворили "Стронніцтво Людове", "Стронніцтво Праци", ВРН, ОПВ, КОН, ПВ, "Меч і Плуг"¹¹. Вони пропонували вирішити українську проблему в межах польської держави, висловлювалися за те, щоб українці мали рівні права й обов'язки і з поляками, могли вільно розвивати свою культуру, освіту. За словами донесення, "Стронніцтво Народове" виступило проти незалежності України, оскільки Польща як держава повинна мати вихід до двох морів – Балтійського і Чорного. Якщо ж Україна здобуде незалежність, вихід до Чорного моря буде втрачено. Крім того, на думку членів цієї організації, для створення власної держави "русинам" (тобто українцям) бракує політичної зрілості.

Треба зазначити, що жодна політична організація Польщі збиралася відмовлятися від українських територій. Деякі підпільні польські часописи розповсюджували дивні ідеї стосовно українців. В одній статті, вміщеній у газеті "Велька Польска" за 19 червня 1943 року, читаємо: "Останнім часом багато говорять про українське питання, оскільки в середині минулого року німці вигадали для своїх потреб український народ і тепер якраз його створюють... Одним словом, Україна – це ні-

мецька вигадка, а також вигадка кількох десятків українських активістів, навчених і вимуштрованих у німецьких школах, спочатку австрійських, а тепер гітлерівських"¹².

Що ж до українських політичних сил, які діяли на західних землях України, у жодному разі не можна перекидати вину за дії одного угруповання на всі інші чи навпаки. Щоб робити якісь узагальнення, треба спочатку детально вивчити діяльність кожної з тогочасних українських організацій.

З початком війни прийняла своє існування Польська держава, а разом з нею й легальні українські партії. Але війна не вплинула на існування та діяльність Організації Українських Націоналістів (ОУН), яка з часів свого створення 1929 року залишилася підпільною нелегальною політичною силою. У лютому 1940 року ОУН розпалася на дві окремі організації. Однією керував С. Бандера, іншою – А. Мельник. Хоч обидві новоутворені організації мали однакову мету – встановлення незалежної Української держави на всіх українських етнічних землях, – але їхні політичні принципи, тактика і методи діяльності були різними, тому вони часто протистояли одна одній.

Придушивши спробу відновлення незалежної Української держави, яке суперечило волі гітлерівського уряду було проголошене бандерівцями 30 червня 1941 року, ув'язнивши С. Бандеру (5 липня 1941 року) та Я. Стецька (9 липня 1941 року), німці розпочали безжальну боротьбу проти бандерівців. Отримавши докази того, що ОУН-(б) готує повстання українського населення проти окупантів, німецькі служби безпеки наказали арештувати й ліквідувати без суду всіх членів цієї організації, про що свідчить один із доказових матеріалів Нюрнберзького процесу над фашистами¹³. Проти жодного іншого українського політичного формування таких заходів німці не вживали. Наприклад, до мельниківської ОУН гітлерівці ставилися загалом поблажливо, хоча й арештували тих її членів, які займалися антинімецькою підпільною діяльністю.

Протягом 1942–1943 рр. на Волині, ліси якої – найкраще прикриття для партизанської війни, діяли озброєні загони шести українських нелегальних формувань:

1. Частина самооборони бандерівської ОУН, які в середині жовтня 1942 року об'єдналися в могутню, добре організовану армію опору під назвою Українська Повстанська Армія (УПА). УПА поставила собі за мету боротися як із німецькими, так і з радянськими окупантами, а отже, і з радянськими партизанами;

* У 1939-41 рр. по ріці Сян проходив кордон між СРСР і територією, зайнятою німцями.

¹⁰ CA RC PZPR, zesp. 2400/5, sign. 203/XV-27, s. 53–54. Див. Mikołaj Siwicki, Dzieje..., op.cit. – Warszawa, 1994. – S. 229-230.

¹¹ Там само. Т. II.

¹² Archiwum Państwowy, Lublin, UPA-Zachód, VI Okręg Wojskowy, kryptonim «San»,teczka nr 69, karta 9-11. Див. Mikołaj Siwicki. – Т. III. – Warszawa, 1994. – S. 159, 160.

¹³ Cf. International Military Tribunal (IMT). – Vol. 39, donc. N° 014-USSR (n° 7), p. 269-270.

2. Частина незалежних українських партизанів під керівництвом Тараса Бульби-Боровця;

3. Загони радянських партизанів, які почали діяти в 1942 р.;

4. Загони польських партизанів, зокрема АК (Армії Крайової), підпорядковані польському уряду в Лондоні;

5. Невеликі партизанські загони мельниківської ОУН, що з'явилися в 1943 р. на короткий час;

6. Польські партизани-комуністи, які діяли за вказівками з Москви.

Таке скупчення неоднорідних сил на невеликій території ускладнювало партизанську боротьбу й сприяло різноманітним провокаціям.

Після перемоги польського повстання над німецькими окупантами Генеральний штаб АК під керівництвом генерала Стефана Ровецького планував виступити проти українських “зазіхань”¹⁴. Однак повстання поляків так і не відбулося.

Зате бандерівська ОУН створила таку військову силу, яка зуміла підняти народ і навесні-влітку 1943 року звільнити багато районів Волині від німецьких окупантів.

Але в 1943 р. українці билися не лише з німецькими загарбниками. Тоді ж відбулося чимало кривавих сутичок між українцями й поляками. У польському донесенні на адресу Лондонського уряду, зазначалося, що з весни 1943 року “націоналістичні бандити” Бульби-Боровця, чисельність яких становила приблизно 4000 осіб, борються, в основному, проти поляків, кількість жертв серед яких наблизилася до 800 осіб¹⁵.

30 квітня 1943 р. делегат польського уряду від Волинської округи звернувся до волинян із закликом не підтримувати “поліційно-бандерівські та бульбівські банди”, діяльність яких спрямована в першу чергу проти “мирного й безборонного польського населення”¹⁶.

У повідомленні лондонському уряду ген. Стефан Ровецький так описував події, що відбувалися 8–14 травня 1943 р. на Волині: “Українські військові організації під керівництвом кол. офіцерів армії Петлюри (Тарас Бульба) та ОУН (як мельниківці, так і бандерівці) розпочали масові вбивства польського населення. Спочатку акція була скерована проти поляків, які працювали в німецькій сільськогосподарській і лісовій адміністрації, а потім поширилася на сільське населення (головним чином у Костопільському повіті). Число жертв уже перевищує дві тисячі осіб”¹⁷. Генерал Ровецький додавав, що ситуація погіршується внаслідок діяльності “радянських диверсантів, козаків, які втекли з німець-

кої служби, дезертирів німецьких і допоміжних військ і, навіть, російських білогвардійських відділів.” Далі в документі говорилося, що “знищення поляків українськими неконтрольованими бандами і навіть українськими організаціями розпочалося також у деяких повітах “Східної Малопольщі” (тобто Галичини), але “німецька адміністрація безсила і пасивно спостерігає”¹⁸. Інший польський документ від 22 червня 1943 р. інформував, що від 17 до 22 червня убито 1891 поляка¹⁹.

Ген. Т. Коморовський у звіті від 19 серпня 1943 р.* повідомляв, що за період від березня до травня 1943 р. на Волині загинуло 3000 поляків. Тих, хто втік із села до міста, німці вербували “в поліцію, яку використовують для репресій проти українців”. Крім того, німці перевели на Волинь батальйон польської поліції з Генерал-Губернаторства, “брутальність якої надає їй діям характеру помсти”²⁰.

Згідно з документом, знищення поляків було справою місцевого керівництва ОУН, яке діяло за намовою “радянських диверсантів”. Однак у відозві від 18 травня українці поклали відповідальність на поляків, які служать німцям. Далі у звіті йшлося про те, що націоналістичні провідники не контролюють “низів”. Бульба хотів нав’язати контакти з поляками. Роман Шухевич також “шукав у червні цього року порозуміння з волинським окружним делегатом, як і Львівська центральна бандерівців, свою участь у різні”²¹. Цей же документ стверджував, що вбивства поширилися на Галичину («Малопольську Вихідню»). Утікачі з Волині сіяли серед поляків паніку. “Представник Польщі був прийнятий еп. І. Бучком (у Римі), 27 липня добився до Шептицького, який на початку серпня закликав вірних до християнського спокою. Відозву до молоді подібного змісту оголосив український науковий, культурний і господарський світ і врешті 3-го липня також УЦК, що, без сумніву, схвалили німці, які бояться анархії в Галичині”²².

У депеші ген. Ровецького від 25 серпня 1943 р. повідомлялося, що в Білосточчині, далеко на північ від української території, було замордовано 6500 осіб польської інтелігенції. У цьому ж документі знаходимо інформацію про те, що вбивства поляків тривають у Ковельському,

¹⁸ *Ibid.* – S. 18.

¹⁹ *Ibid.* – S. 34. Йдеться про коротку депешу Стафана Корбонського до Лондона, яку редакція збірника документів у Лондоні «*Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945. Tom III: kwiecień 1943-lipiec 1944*» назвала так: «*Nr 456 – Stefan Korbonski do Centrali: Mordowanie Polaków na Wołyniu przez UPA...*» Цікаво, що сама депеша С. Корбонського взагалі не згадує про УПА!

* Наступник ген. Стефана Ровецького, який був заарештований гестапом 30 червня 1943.

²⁰ *Mikołaj Siwicki. Dzieje... T. III.* – С. 59.

²¹ *Ibid.* – S. 59.

²² *Ibid.* – S. 60.

¹⁴ *Armia Krajowa w dokumentach..., op.cit., s.329.*

¹⁵ Там само. – Т. III. – 1976. – С. 4-5.

¹⁶ Див.: *Mikołaj Siwicki, Dzieje... T. 2.* – S. 112-114.

¹⁷ *Ibid.* – S. 18.

Горохівському та Володимирському повітах Волині, а в Галичині продовжуються таємні вбивства²³.

За свідченням отця М. Федорчука, німці привели з другого берега Бугу (територія Генерал-Губернаторства) значні польські сили (шість тисяч осіб), які на початку червня 1943 року розпочали каральні дії, арештовуючи і розстрілюючи багатьох українців у Ківерцях²⁴.

В одному польському документі зазначалося, що у червні 1943 року німці почали формувати на Волині частини польської поліції (так названа “брунатна поліція”). Згідно з документом, це відбувалося так: “Поляки охоче вступали до цієї поліції, зокрема ті, чиї сім’ї були убиті. Крім того, німці перекинули на Волинь батальйони польських “Schupo” (Schupo – охоронна поліція – В. К.), які були створені й вишколені в Дембіці біля Кракова... Приємно було дивитися на ті частини, хоча й у німецьких одностроях, як вони проходять, гарно марширують, співаючи польські пісні... Насамперед поляки помстилися за спалене село Неміле, оточивши одного дня (українське – В. К.) село Вілє, де переховувалася одна банда; повбивали усіх селян, їхні хати повністю спалили. Німці доставили деяким польським селам зброю, щоб вони могли захищатися... Головний осередок (польської партизанки – В. К.) був у Старій Гуті. Там був також штаб радянських партизанів... Рота польської поліції майже щодня здійснювала акції проти (українських – В. К.) сіл, ішла в ліси, щоб знищувати банди... Інколи польські партизани приходили на допомогу польській поліції... Саме так боролися з бандами... Так само було у Костопільському та Сарнинському районах. Горіли українські села, а люди ховалися в лісах...”²⁵

У польських архівах знаходиться відозва Організації Українських Націоналістів-Самостійників (ОУН-Б) до поляків, датована липнем 1943 р. Вона починається такими словами: “Поляки! Спільна доля, яка нас сьогодні з’єднала, і наша боротьба проти Берліна і Москви за наші незалежні держави вимагають порозуміння між нашими двома народами. Український нарід завжди готов до такого порозуміння. Не маємо ворожих плянів по відношенні до польського народу і не хочемо ні клаптика польської землі. Визнаємо право кожного народу на самовизначення і власну державу.” Далі зазначалося, що українці не будуть терпіти терористичних актів “польських імперіялістів” і закликають поляків не піддаватися на шовіністичні підбурювання до боротьби з українським народом. На українській території можуть залишитися всі ті по-

ляки, які цього схочуть. “Ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і всі права на рівні з українськими громадянами. Бо українська держава ніколи не буде поневолювати свої національні меншості”²⁶.

Подібна відозва з’явилася в червні 1943 р. Як і перша, вона закінчувалася такими гаслами: “Воля народам і людині!”, “Слава національним державам українського та польського народів у межах їх етнографічних територій!”, “Хай живе дружба українського і польського народів!”, “За спільний фронт боротьби поневолених народів!”, “Поневолені народи! Єднайтесь у боротьбі з імперіалістами!”, “Смерть поневолювачам!”²⁷.

Отже, українці намагалися впливати на хід подій і були готові до переговорів. Але до цього справа не дійшла. Правда, згідно з інформацією, поданою невідомим польським автором, у грудні 1943 р. польський представник бачився з митрополитом А. Шептицьким, який рішуче засуджував польську політику щодо українців, а також мав розмову з “представником ОУН Федаком, шурином (швагром) Коновальця і Мельника” та “одним з членів головної команди ОУН (тут, очевидно, йдеться про ОУН Мельника)”²⁸. Степан Федак (“Смок”), член УВО, 1921 р. здійснив у Львові замах на Й. Пілсудського. Під час німецької окупації співпрацював із житомирським гестапо як перекладач. Другим співрозмовником поляків міг бути полк Р. Сушко.

Досі не знайдено документів, які засвідчували б досягнення домовленості. Невідомо також, чи поляки контактували з ОУН Бандери та головним командуванням УПА*.

Не менш важливе питання стосується кількості жертв тогочасних сутичок. В одному українському донесенні говорилося, що у першій половині 1943 року “німці та поляки в німецьких одностроях убили понад 10 тисяч цивільних українців поблизу Берестя”²⁹. Подібних утрат зазнали й інші райони Волині, зокрема Забужжя (на захід від ріки Буг) й Засяння (на захід від ріки Сян).

У багатьох радянських донесеннях докладно описана діяльність польської поліції на Волині. Згідно з одним таким донесенням, у Корці польська поліція отримала дозвіл страчувати українців, не доповідаючи про це німецькій владі. У Костополі німці ввели польський батальйон “для боротьби з бандерівцями та бульбівцями”. У Колках уся поліція складалася з поляків. У середині серпня в Міхневичах 150 поляків добро-

²⁶ Див.: Mikołaj Siwicki, *Dzieje...*, op.cit. T. II. – S. 108-109.

²⁷ *Ibid.* – S. 169-173.

²⁸ *Ibid.* Załącznik 8. Rozmowy z przedstawicielami OUN. – S. 105-106.

* За деякими відомостями, розмови між поляками й українцями, в тому числі представником ОУН, відбулися в жовтні 1943 р. У збірнику «*Armia Krajowa w dokumentach*» про це не згадується.

²⁹ Літопис УПА. Т. 2. Волинь і Полісся. – Торонто, 1977. – С. 204.

²³ Там само. – С. 63.

²⁴ Наше Слово. – Ваушава. вересень 1993, №37-38; цит. за: Mikołaj Siwicki. *Dzieje...*, T. III. – С. 80.

²⁵ СА КС PZPR, zesp. 2400/8 sygn.. 203/XV-42 s. 39-40; Див. Mikołaj Siwicki, *Цит. праця.* – Т. II. – С. 168-169.

вільно вступили до поліції; тридцятьоро з них, згідно з донесенням, незабаром отримали зброю. На роботу приймали осіб віком до 45 років. У Сарнах німці озброїли усіх поляків. В околицях Рівного поляки й німці знищували українські села. Поляки, наприклад, повністю зруйнували село Парцеревиці Степанівського району, вбивши багатьох українців, які не мали нічого спільного з націоналістами³⁰.

У польсько-українських конфліктах українську негативну роль відіграли радянські партизани, що засвідчив волинський делегат уряду Польської республіки. За його словами, більшовики приходили у польські села і пропонували допомогу для самозахисту. Для цього вони вербували польську молодь у партизанські загони. Якщо ж їм це не вдавалося, вони сіяли серед селян паніку, крали у поляків їхню зброю і тишком-нишком утікали до лісу, а через кілька днів навіть нападали на польське населення. Як і німці, радянські партизани розпалювали ворожнечу між поляками та українцями, нацьковуючи одних проти інших.

Далі делегат польського уряду писав, що німці закидали на територію Волині каральні загони, які спалювали українські села, вбивали жінок і дітей. Їм було байдуже кого карати – справжніх убивць, їхніх спільників чи зовсім невинних людей. Більшовики ж, за словами делегата, домагалися, щоб після війни слово “українець” стало синонімом слова “убивця”, щоб міжнародна громадськість уявляла собі український народ в образі злочинця, заплямованого кров’ю. Розпалюючи ненависть у серцях українців і провокуючи на злочини, вороги прагнули показати світові, ніби українці не гідні права на вільний розвиток та незалежне політичне існування³¹.

Отже, польські поселення на Волині та інших теренах були здебільшого озброєні й німці часом допомагали їм оборонятися. Деякі польські колонії співпрацювали з радянськими партизанами, надавали їм допомогу. Згідно з одним українським донесенням, 16 липня 1943 року українські загони знищили шість польських сіл, звідки здійснювалися напади на українців. До речі, ці села надавали притулок радянським партизанам. У цій операції загинуло біля десяти тисяч осіб³².

Польсько-українські відносини суттєво загострилися внаслідок дій Армії Крайової. Бажаючи відновити суверенітет Польської держави над Галичиною (так звана “Східна Малопольська”) ще перед приходом радянських військ, керівництво АК вирішило провести операцію “Буря”. У ході акції на українській території планувалося утворити два коридори, що мали з’єднати Польщу зі Львовом. Це мало гарантувати безпеч-

не просування польським частинам, які повинні були заволодіти містом і встановити там польську владу.

Операція розпочалась у листопаді 1943 р. і тривала фактично до червня 1944 р. На захід від України АК сконцентрувала численні загони, які мали “очистити” згадані коридори від українського елементу. Однак “чистка” північного коридору, що простягався від Білоградських лісів (на південь від Любліна), стала неможливою через прибуття туди частин УПА, що завдали полякам серйозних ударів.

Другий коридор повинен був проходити від Перемишльського району. У квітні 1944 року з допомогою західних союзників АК вдалося зосередити в цій місцевості близько 10 тисяч добре озброєних бійців. За даними українських джерел, лондонський уряд наказував не нападати на німців, а лише проводити “чистку” коридору. Внаслідок дій поляків протягом березня–червня 1944 року двадцять українських сіл зазнало погромів. Загинули тисячі українців.

На початку травня 1944 року були створені місцеві загони УПА. У серпні 1944 року для захисту українського населення вище командування УПА відправило у згаданий регіон дві з половиною тисячі воїнів, оскільки в той час сутички на захід від лінії Керзона почастішали. Тільки між 10 березня та 5 квітня 1944 року поляки спалили 36 українських сіл і вбили 875 осіб³³. У відповідь українці декілька разів проводили репресії тих польських сіл, які брали участь у погромах українських селян.

Про позицію українців на початку 1944 року можна довідатися зі статті, вміщеної у журналу “Ідея і чин”. До речі, цей текст отримали поляки. Автор стверджував, що для “психології польського суспільства та його керівних сфер” характерне:

1. Постійне заперечення права українського народу мати свою власну державу;
2. Настійлива думка про те, що український народ неспроможний жити як незалежна політична спільнота, а отже, Польща повинна заопікуватися ним або ж його звільнити;
3. Переконавання, що українські землі – це об’єкт польської територіальної та політичної експансії;
4. Упевненість у тому, що українське питання на цих територіях є внутрішньою справою поляків³⁴.

Мабуть, тому контакти між українськими і польськими представниками не могли дати позитивних результатів. У польському повідомленні, надісланому 23 березня 1944 р на адресу лондонського уряду, було сказано, що розмови з львівським осередком ОУН безрезультатні, бо

³⁰ ЦДАГОУ, Київ, ф. 62, оп. 1, спр. 254, арк. 36.

³¹ Там само. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 75. – Арк. 109.

³² Там само. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 5.

³³ В. Косик. *Нариси історії України та українців*. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 102.

³⁴ CA KC PZPR, zesp. 2225/10 sygn. 202/II-53; cf. Mikołaj Siwicki. *Op.cit.* – Т. 2. – С. 161.

українці вимагають “рівної суверенності обох сторін і рівних прав у володінні землями (Західної України – В. К.)”³⁵.

Однак ми не знайшли жодного українського документа на підтвердження того, що незадовго до приходу радянської армії на територію Західної України ОУН пропонувала полякам розділити з ними суверенітет і володіння територією. Нез’ясованим залишається питання, з котрою ОУН велися переговори у Львові.

Винищення польського населення на Волині змусило десятки тисяч поляків утікати на захід, у Польщу. Польська підпільна влада намагалася стримати цю втечу з допомогою листівок (летючок), у яких наголошувалося: “Польська Волинь не буде польською без присутності польського населення”³⁶.

В одній польській листівці писалося: “За кільканадцять днів мине рік від кривавої неділі 11 липня 1943 р., коли свавільні українські банди позвірячому вбивали сотні поляків на Волині... Українці, п’яні від крові, далі знищують поляків заради самої насолоди від убивства... Якийсь страшний нелюдський шал охопив звиродніле українське суспільство, яке свою історію пише кров’ю й пожежами, бажаючи одного – прославитися як суспільство катів і злочинців.

«Ми, польський народ, єдиний пан і господар цієї землі, мусимо зробити з цих фактів належні висновки. Український народ відповідно до його вчинків треба визнати народом катів і злочинців та найстрогіше покарати. Цього вимагає справедливість. Це наш обов’язок. Злочинне українське суспільство як запеклого ворога польського народу і Польської держави ми повинні позбавити всіх політичних прав”³⁷.

Як бачимо, ставлення ОУН Бандери до поляків на українській території (у випадку домовленості про перебування поляків в Україні) і ставленням поляків до українців на цій же території цілком різні. Звичайно, не всі польські політики дотримувалися таких поглядів, проте наведена листівка відображає настрої більшості поляків.

Протягом 1944 року польсько-українські стосунки залишалися загостреними, однак після окупації українських земель радянською армією боротьба перенеслася за річки Сян і Буг. Уже раніше (23 березня 1944 р.) АК повідомляла лондонському урядові, що більшовики “обіцяють Україну по Буг, а далі буде прорадянська Польща”³⁸. Так воно і сталося. Але впродовж 1944–1947 рр. кровопролиття не пропинялося і забрало життя сотень людей.

³⁵ *Armia Krajowa w dokumentach...*, *Op. cit.* – Т. III. – С. 383.

³⁶ *SA KC PZPR, zesp. 2266/2 sygn. 202/II-3 s.11; cf. Mikołaj Siwicki. Op. cit.* – Т. II. – С. 173-174.

³⁷ *Повний текст документу див. Mikołaj Siwicki. Dzieje...*, *op.cit.* – Т. III. – С. 83.

³⁸ *Armia Krajowa w dokumentach...* *Op. cit.* – Т. III. – С. 383.

На Закерзонні масові вбивства, руйнування українських сіл тривали фактично до початку 1947 року. Лише в районі на другому боці Сяну (на південь від Перемишля) кількість жертв за 1945–1947 роки, згідно з польськими джерелами, досягла вражаючих цифр: 7000 українців, 1700 польських вояків, поліцаїв та службовців і 600 цивільних поляків³⁹.

Деякі польські автори перебільшують число польських жертв на Волині і в Галичині, говорячи про сотні тисяч загиблих поляків. Насправді ж кількість польських жертв не перевищує 30–35 тисяч⁴⁰. Численні українські дослідники вважають, що число українських жертв приблизно таке саме.

Після війни колишні східні території Польщі, а отже, й українські, за винятком Закерзоння, відійшли до складу України. Польський уряд у Лондоні та АК програли боротьбу за володіння цими землями. З огляду на це людські жертви, спричинені українсько-польським протистоянням, видаються сьогодні даремними*.

³⁹ *Stanisław Kryciński, Podbuże Przemyskie. Słownik krajoznawczo-historyczny.* – Warszawa, 1992. – С. 29-31.

⁴⁰ *У справі цифр жертв, див. Mikołaj Siwicki. Dzieje...* *Op. cit.* – Т. II. – С. 20-29.

* Не можна оминути того факту, що боротьбу між українцями і поляками на Закерзонні польська комуністична влада використовувала впродовж довгих років для гострої і несправедливої пропаганди проти українців взагалі. Статті і книжки на цю тему публікувало Міністерство оборони у Варшаві, представляючи воїнів УПА як збираючому фашистів, злочинців, есесівців, перекручуючи сенс і мету їхньої боротьби, висміюючи українські змагання до волі й незалежності, дискредитуючи українську національно-визвольну боротьбу. Серед організаторів цієї антиукраїнської акції був польський офіцер безпеки Ян Гергард, євреї, народжений у Львові, який брав активну участь у боротьбі проти українців. Він – автор українсько-польського оповідання-роману про цю боротьбу «*Już w Bieszczadach*». Польське Міністерство оборони щороку передавало цей твір для молоді. У 1973 році вийшло у Любліні дев’яте видання тиражем 90.000 примірників, яке було рекомендоване для польських шкіл Міністерством освіти. На основі подібних творів польська комуністична влада випускала конофільми про «українських бандитів». Один із них – «Смерть есесам» – демонстрували у Франції. Тому не дивно, що у світової громадськості склалася не найкраща думка про українців.